

Referendum ve Parlmanantarizm

1914 - 1919 Muharebesi'nden sonra, Merkezi ve Şarkî Avrupa devletlerinde, takriben müteşabih siyasi ve içtimaî ahval içinde ve hemen hemen aynı zamanda, yeni kanunuesasiler zuhur etmiştir. Bu kanunlar halkın **Referendum** tarikiyle rey vermesi usulünü vazetmekle beraber, parlmantarizmi dahi tesis eylemiştir. **Parlmantarizm** ile referendumun birbirine mezcile terkibi «mâbâdelharb», hukukuesasiyesinin en ziyade nazari dikkate ve itinaya lâayık hâdiselerinden biridir.

Beynelmilel Hukukuâmme «İnstitut»'sü umumî kâtibi Profesör B. Mirkine - Guétzevitch bu hususta müteleaya şayan bir mekale neşretmiştir. Bunun **tevsian** naklinde faide gördük.

[Malum olduğu üzere, **referendum** «bilâvasıta hükûmet», i icrada istimâl olunan usulün hey'eti mecmuasıdır. Bilâvasıta hükûmeti andırır olan hükûmetlerde veya temsil usulünü ihtiyar etmiş bulunan memleketlerde dahi bazı ahvalde **referandum**'un muhtelif şekilleri tatbik olunur. Referendumu kâmil bir surette tatbik edenler, İsviçre «kanton», larıdır.

Referendum, envaından her birinin tarifiyle, daha iyi anlaşılır:

Asıl referendum .— Teşriî meclis, veya meclisler, kanunnameyi tanzim eder; fakat, bu kanunun hukukan **tam** ve nafiz olabilmesi halk tarafından kabul olunmaklığına bağlıdır. Binaenaleyh, parlâmentonun tasdik etmiş olduğu kanun vatandaşlara arz olunur. Onlar kanunu ya «evet», le kabul, yahut «hayır», la red ederler: asıl **referendum** budur.

Bu referendumun envaı vardır:

1. — Tenevvü referandomun vakti icrasından neş'et edebilir:

a) Müntehap meclislerce bir kanun kabul edilip, fakat re'yi

âmmeye arz olunursa, bu **muahhar istir'â** bir **referendum post-législatif** dir.

b) Bir kanun meclislerce henüz reye iktiran ettirilmeden esası hakkında halkın reyine müracaat olunursa, bu **mukaddem istir'â** bir **referendum antérieur** dür.

2. — Tenevvü referandomun müteallakı olan kanunların mahiyeti asliyelerinden neş'et edebilir, yani:

a) Yeniden veya tadilen ahkâmı esasiye vezedip etmemelerine,

b) Âdi kanunlar makulesinden olup olmamalarına göre, referandom bir **te'sisî istir'â** (**referendum constitutionnel**) dir; yahut **teşriî istir'â** (**referendum législatif**) dir.

3. — Tenevvü milli iradenin istizharına atfolunan hukukî hükmü kuvvetten neş'et edebilir. Bu takdirde, referandom:

a) Ya **Mecburî (obligatoire)**,

b) Yahut **istişarî (consultatif, tabiri diğerle, referendum de consultation)** olur.

Müntehap meclisler halkın bu iki yoldan evvelkinde beyan ettiği rey ile mukayyettir ; ikincide beyan ettiği reye gelince , parlâmento için mer'iyeti vücup altında değildir : isminden de anlaşıldığı üzere , **istişarî** bir reyden ibaret olmağla, hukukan, parlâmentoyu takyit etmez; parlâmento o reyin hükmüne tebaiyet edip etmemekte muhtardır.

4. — Tenevvü referandomu açacak makamın vaz'iyeti bir mütehattim vazifeyi ifa etmek, yahut bir salâhiyet istimâl veya ademi istimâl emrinde muhtar bulunmak vaz'iyeti olup olmamasından neş'et edebilir. Bu halde dahi **mecburî referandom** ile **ihtiyarî referandom** temyiz olunmak icab eder. Müntehap meclisce yapılan bir kanunu re'yi âmmeye arzetmek kanunuesasi hükmiyle mütehattim ise, istir'â **mecburî** dir; böyle olmayıp ta kanun referandom tarikiyle halkın reyine arzedip etmemek hususunda karar vermeklikce müntehap meclisler sahibihtiyar iseler, bu istir'â **ihtiyarî, facultatif**, dir.]

Halkın referandom tarikiyle rey vermesi usulünün parlâmento usulü ile terkibi şu memleketlerde mevcuttur:

Almanya: madde 43, 73 - 76 (1) ;

Anhalt : 9, 11;

Bâd : 3, 21 - 24, 45, 46;

Baviyera : 2, 3, 10, 30, 76, 77;

Brem : 4 - 8, 18;

Brunsvik : 2, 23, 41 - 43;

Hamburg : 53 - 55;

Hes : 3, 4, 10 - 16, 24;

Lippe : 10, 11, 20;

Lübek : 14, 69;

Meklemburğ-Şverin : 40, 44-46, 49;

Meklemburğ-Streliç : 22, 23, 31-33;

Oldenburğ : 34, 35, 55, 65, 67, 68;

Prusya : 3, 6, 14;

Saksunya : 3, 35 - 38;

Şaumburğ-Lippe : 3, 4, 10, 11;

Türinge : 3, 16, 24 - 28;

Vürtemberg : 4, 5, 16, 41, 43, 44, 45;

[Bu maddelerin metinleri "Zeyl." de münderictir.]

Avusturya : 41, 43-46, 60 (2) ;

Danziğ : 43, 47-49;

(1) Referandomun parlâmento usulü ile memzuç ve mürekkep olarak tatbiki kaidesi bilhassa Reich'in muhtelit "Memleketler, ("Lander,")inde mevzudur:

(2) 7 kânunuevvel 1929 tarihli kanunesasinin 60 ıncı maddesinin 6 ıncı fıkrası.

İrlanda :	14, 47, 48, 50 (3) ;
Estonya :	29 - 34;
Yunanistan :	125;
Letonya :	48, 50, 65, 72-80;
Litüanya :	103 - 104;
Çekoslovakya :	46 (4);

Yeni kanunuesasilerde referandom hükûmetle meclis, devlet reisi ile meclis, ilh., arasında hâdis ihtilâfları tesviye için hususi bir usulü muamele mahiyetini iktisap etmiştir.

«Mâbâdelharb» kanunuesasilerinin bazısında referandom parlâmento usullerinin yeni şekillerine bağlı bir müessese olmak sebebiyle bir mahiyeti mahsusa iktisap etmiştir.

Nitekim, [«Zeyl»de görüldüğü üzere,] Almanya'da, Weimar Kanunuesasîsi mucibince, referandom da parlâmento ile devlet reisi arasındaki ihtilâfları tesviyeye medar olan bir tarikdir. Bundan başka, referandom yalnız halkın teklifi üzerine değil,— Reichstag ile Reichsrat arasında peyda olan bazı ihtilâf hallerinde vuku bulduğu gibi,— halk teklifini bu teklifle Reichstag âzasının üçte birinin reylerini terkip etmek halinde de tatbik mümkündür. Bazı kanunuesasi tadilatında da bunun tatbiki görülür (Kanunuesasînin zikrolunan 73 üncü, 74 üncü, 75 inci ve 76 inci maddeleri; 27 haziran 1921 kanunu).

Alman kanunuesasîsinde devlet reisinin azli için dahi referandom melhuzdur (43üncü madde) (5).

Bu takdirde «re'yi âmme tarikiyle azlin reddi yeni bir intihaba muadil ve Reichstag'ın feshini münticidir.»

Buna benzer bir müessese 7kânunuevvel 1929 tarihli kanun (6)

(3) Referandom tarikiyle halk reyi 12 temmuz 1928 de icra olunan kanunuesasî tadili (10 numaralı tadil) ile kaldırılmıştır. 47 inci ve 48 inci maddeler mefsuhtur.

(4) [Sayılan maddelerin metinleri «Zeyl.» de münderiçtir.]

(5) Referandom hakkında 21 haziran 1921 kanunu, §2.

(6) 60inci madde, 6inci fıkra.

ile muaddel Avusturya kanunuesasisinde, bir de Letonya kanunuesasisinde mevcuttur.

Yeni hukukuesasiyede parlâmentonun halk teklifi ve referandom tariki ile feshi usulü de vardır. Beyan olunduğu vechile, bu baptaki hükümlere bir takım Reich memleketleri kanunuesasilerinde tesadüf olunur. Ahvalin ihtilâfına göre rey miktarları da muhtefitir: kâh, ener (Hes'de: 1/20); kâh, çıkar: (Lippe'de:1/3). Estonya'da (§32) referandom tarikiyle halkın reyine arzolunan bir kanun parlâmentoda red edilmişken, kabul olunur veya onda kabul olunmuşken, red edilir ise, bu hal parlâmentonun feshini icab eder,

Böylece görüyoruz ki Avrupa'nın yeni kanunuesasileri muhtelif re'yi âmme usulü tatbikiyesi vazetmiştir. Bu kanunuesasilerde zâten malum olan ve çoktan beri Amerika'da ve İsviçre'de (7) tatbik olunan şekilleri buluyoruz: bunların hukukî

(7) [İsviçre **Landsgemeinde** ler ve **referendum** lar diyarıdır. "Bilâvasita hükümet,, usulü bazı kantonlarında el'an caridir. Diğer kantonlardaki hükümet usulü de buna benzer. Beriki makuleden olan kantonlar teşrii kuvvetin salâhiyetlerini, yani âdî (kanunuesasînin gayri) kanunlarca haklarını, bile referandomlarla takyit etmiş bulunduktadırlar.

Landsgemeindes denilen halk meclislerini asıl menşe'leri mazbut değildir. Fakat, kurunuvustadaki Alman cemaatleri (ahvallerini Tacite'in eserlerinden öğrendiğimiz eski **civitas** lar, ki hakikatı halde birer devlet idiler) meclisi meşveretlerinden çıktıkları muhakkaktır. İçtimanın vakitini tarihin zaptetmemiş olduğu ilk Landsgemeinde İsviçre " cemaatler,, inden Schwyz'de toplanan olduğunu tahkik erbabı söylüyorlar.

Schwyz ehalişi 1294- de toplanıp, bir milli meclis hey'etinde teşekkül eylemiş'er, emlâk ferağına ve tekâlîfe dair bir takım kararlar ittihaz edip, onlara riayet edeceklerine yemin etmişler idi. Buranın halkı ile Uri vadisi'nin ve Unterwald'in ahalişi arasında Habsburg kontlarının te-cavüzlerinden korunmak üzere akdolunan misak (1291), — ki İsviçre istiklâlinin ilk temel taşı makamında olduğu gibi, İsviçre "cemaatler,, inin Ittihatlarına da yol açan ahitnamedir, — onu " Landsgemeinde ,, lerin tasdik etmiş olmalarına şüpheli nazarla bakılamaz; bu vak'anın hakika-

manalarını nazari dikkate ve itinaya leyakati ancak ve mücerret parlmanantarizm ile irtibatları cihetindedir.

Bu yeni şekiller arasında dördünü zikredelim:

1° Devlet reisinin referandom suretinde halk reyi ile azli. Bu halk reyi eğer parlâmentonun temennisine muvafıkça, devlet reisinin azlini intaç eder; bil'âkis halk bu azil teklifini red ederse, parlâmento kendiliğinden mefsuh olur ve bu takdirde devlet reisi tekrar intihap edilmiş âddolunur.

ttine tarihi deliller vardır. — "Landsgemeinde,, ler İsviçre'de teammüm etmiştir ve salâkiyetleri artıkça artmıştır.

Ehaliden 14 yaşına giren her şahıs " Landsgemeinde,, de bulunurdu. İhtimâl ki silâhbedest müdafesai vatan vecibesi bu yaştan itibaren terrettüp ediyordu. Bazı kantonlar yaşça ehliyeti değıştirdiler: Müzakere ve rey hakkını 16 yaşına varmış olanlardan itibaren verdiler. Fakat, muhakkaktır ki 1291 ve 1315 seneleri arasında, 14 yaşındaki çocuklar babalariyle ve dedeleriyle birlikte reye iştirâk etmişlerdir. " Landsgemeinde,, ler memlekette en yüksek sulta idiler. Bern şehrinde ve cümhuriyetinde " Landsgemeinde,, yoktu, ama mühim işlerde halk ile istişare usulü vardı. bu usul zamanımızdaki "referendum,, usulünün aynı idi.

Hâlâ Uri'de, Glaris'de, iki Unterwald'de (Obwalden ve Niderwalden " yarım kantonlar,, ı), iki Appenzell'de (Rhodes intérieures, Rhodes extérieures) mevcuttur. Bu kantonlarda her sene muayyen günde ehali "Landsgemeinde,, halinde toplanıp, menfeati âmmeye tealluk eden işlerin hepsine rey verirler. Toplanma yeri, eğer hava açıksa, bir çayır, yahut pazar kurulan meydandır; yağmur yağmakta ise, bir kilisedir. Halk oraya ihtifâlle gider. Toplanılan mahalde her kesin yeri bellidir. — " Landsgemeinde,, dua ile açılır; iptida ilâhi okunur. "Landammann,, (reis) evvelâ geçen yılın dahilî ve haricî vekayii siyasiyesinden en mühimlerini vatandaşlarına söyler. Sonra, müzakerat fihristine geçilir. Teşri meclisi tarafından layihaları yapılmış olan kanunlara, el kaldırma suretiyle ve âdi ekseriyetle, rey verilir. Gerek kantonların, gerek İttihad hey'etinin kanunuesasilerinde tadilata rey vermek "Landsgemeinde,, lerin hukuku hassaları cümlesindedir.

Anlaşıldığı veçhile, İsviçre'de referandom çok eski ve zamanımızda çok dallı budaklı bir müessesedir.

(Referandomun envainı ve her nev'in tarifini müş'ir ve yukarda münderiç fıkraya müracaat.)]

2° Devlet reisinin iktirahı üzerine referandom tarikiyle meclisin feshi. Reyin bu takdirde neticeleri birinci takdirdeki neticelere müşabihdir: meclisin feshi veya devlet reisinin azli.

3° Halkın iktirahı ve müteakiben referandom ile meclisin feshi.

4 Bir kanun hakkındaki re'yi âmmenin neticesi olmak üzere meclisin feshi: halk gerek mecliste kabul olunmuş kanunu red etsin, gerek orada red edilmiş bir kanun layihasını kabul eylesin, bu iki takdirden her ikisinde parlâmento kendiliğinden mefsuh olur.

Yeni referandomun bu şekillerinin hepsinde halk reyi parlâmento usulünün icabatına göre tehavvül temayülü görünüyor.

*
* *

Her ne kadar Avrupa'nın mâbâdelharb kanunuesasilerinin mevcudiyetleri müddeti on yıla balığ olmuş isede, bu mes'ele hakkında amelî mülâhazalar, filiyata müstenit mütalealar, bu müessesenin meziyyetini sahih bir suretle tayin hususunda esas olamaz. Bazı devletlerde referandom icra mevkiine geçmemiştir bile. Her ne kadar kanunuesasî metinlerinde mevzu isede' bir defa bile tatbik olunmamış, hattâ bunun sureti tatbikını tayin ve tanzim edecek kanunlar henüz yapılmamıştır. Nitekim, Çekoslovakya'da kanunuesasî'nin 46 numaralı bendinde melhuz olan referandom(plébiscite) (8) tertibatı kanunun henüz çıkmamıştır.

(8) "Referendum,, ile "plébiscite,, lüğatce aynı manayı müfiddir. **Referendum**, halkın menfeati ummîyeyi tezammün eden muayyen ahvâlî kanunîyede rey vermesidir. "Plébiscite,, te re'yi âmmedir. Her ikisi de mevzu sülal hakkında "evet,, yahut "hayır,, denilmekle cereyan eder. "Plébiscite,, eski Roma'dan kalma bir tabirdir: "pleb,, denilen avam yalnızca, yani "patrician,, lar (havâs) ile Senato'nun iştirâkleri olmaksızın, kanun yapabildiler; bunların yaptıkları kanunlara "plébiscite,, denildi (Montesquieu). — "Plébiscite,, in sonraları keyfiyeti istimâli onu tarihî vaz'ından çıkarmıştır. — Her iki tabirin karşılığı olmak üzere dilimize re'yi âm tabiri sokulmuştur. Bu mekamda "re'yi âmme,, yahut

Avusturya'da halk iktirahı (24 haziran 1921 kanunu) hiç bir vakit tatbik olunmamış, referandom teşkilâtını yapacak olan kanun da henüz yapılmamıştır. Referandom Purusya'da henüz file getirilmemiştir.

Bil'akis, mes'ele Estonya'da halk iktirahı iki defa vaki olup birisi referandomu intaç etmiştir. 1920 kanunu hükmünce, dinî, tedris ilk mekteplerin programlarından hariç tutulmuştu. 1923-de «Hristiyan Halk Fırkası» ilk mekteplerde dinî tedrisatın mecburiyetini vazeden bir kanun layıhası yaptı ve bunu halkın iktirahına arz ve teklif etti. Bu proje için 88.879 imza toplandı. Parlâmento bunu 29 reye karşı 39 rey ile red etti. Proje 17-19 şubat 1923-de referandoma tâbi tutuldu. Halk bunu 130.476 reye karşı 328.369 reyle kabul etti. — Halk iktirahının ikinci defa tatbiki menfeati umumiye için istimlâkde tazminata dair 5 mart 1926 kanunu hakkında vukubuldu. Sosyalistler Estonya vatandaşlarını tazminattan mahrum eden kanun layıhasını imza etmelerini müntehiplere teklif ettiler. Proje için iktiza eden miktarda imza toplandıysede, parlâmento divanı Estonya kanunuesasısinin mali kanunlar hakkında referandomu meneden 24 üncü

“ârâi âmme,, tabirini kullanmak zarurîdir: bundan “referandum tarikiyle halk re'yi,, , ki onu da re'yi âm tabiriyle tercüme ediyoruz, onunla mana karıştırılmaktan sakınılmış olur. — M. Duguit “plébiscite,, ile referendum,, u temamiyle temyiz ve her birini izah eder: “Referendum,, “plébiscite,, ten sarahaten mümeyyездir. “Referendum,, bilâvasıta hükümet (*gouvernement direct*) ile mütenazırdır; “plébiscite,, bil'akis, temsili (veya: niyabî) hükümet (*gouvernement représentatif*) in vaz'ına matufdur; halk hâkimiyeti bir şahsa, tevkil tarikiyle, verir; bazan da o şahsı bir kanunuesası yapmağa memur eder: plébiscite halkın bu fiil-leridir. 2 kânunuevvel 1851 Beyannamesi'nde münderiç olan beş esasa müsteniden bir kanunuesası imâline Prince Louis-Napoléon'un memur edilmesini mutazümün olan 20 kânunuevvel 1851 re'yi âmmesi bir referendum değil, bir plébiscite idi.

Bir de plébiscite beynelmilel istir'âlarda kullanılır olmuştur. Meselâ Nice ile Savoie kontluklarının Fransa'ya ilhaklarında vukubulan istir'âya Versailles Muahedesi mucibince Yukarı-Silezya'nın Almanya ile Lehistan-dan birini, ve Şimâli-Şlezviğ ahâlisinin Danimarka'yı veya Almanya'yı ihtiyar hususunca beyanına davet olundukları reye plébiscite denildi.]

maddeesine istinat ederek, projenin referandom tarikiyle halk reyine arzolanmasını red etti.

*
**

Referandom tarikiyle halk reyi hakkındaki nazari mes'eleyi burada teşrih etmek istemiyoruz(9).

Yalnız referandom tarikiyle verilen halk reyinin mâbâdelharb Avrupa hayatı ihtiyacati siyasiyesine ne vechile tekabül ettiğini tetkik etmek istiyoruz.

Gözümüzün önüne az fırkalı bir memlekette zapturabt altına alınmış bir fırka müntahibi getirdiğimizde, referandomun meziyyeti çok söz götürür bir halde görüldüğünü müşahede ederiz. Zira bu takdirde, referandom yolundaki halk reyinin neticesinin intihabat neticesinden ihtilâfı hemen hemen yok gibidir. Böyle bir memlekette, son intihap mücadelesi esnasında melhuz olmayan gayet mühim bir mes'ele hakkında bu tarikle halk reyi matlup olmak takdirinde, bize öyle geliyor ki şu muayyen mes'elenin hâledilmesi, o bapta halkın iradesinin ifadesi, için meclisin feshiyle yeniden intihabat yapılması referandomdan daha basit ve daha mükemmel bir yoldur. İntihabat ehemmiyeti galibeyi

(9) Fikrimizce, hukukuesasiyenin bütün müesseseleri nazari safhadan **teknik** safhaya geçer. Meselâ, 18 inci asır sonunda, Büyük Fransız İnkılabı ricaline göre, referandom mes'elesi yalnız devlet müessesesini mukavele esasına bina eden nazariyenin: Rousseau'nun "Mukavelei İçtimaie", nazariyesinin, mantikî neticesinden ibaretti. Zemanımızda ise, asrî demokrasya bir akideye mühtaç değildir, referandom mes'elesi hâli hazır Avrupası'nda hukuk felssfesine veya halk hakimiyetinin mahiyeti zatiyesi hakkında mübahaselere istinat etmiyor. Bu günkü günde mes'eleyi sırf teknik bir rü'yet zaviyesinden telakki etmeğimiz gerektir. Yeni ilmi siyasette tek bir mes'elei ameliye mevzuubahistir: Referandom parlâmento usulüne tâbi memleketler için aklı usulmüdür? — Binaenaleyh, ifadelerimizi Avrupa'nın kanunuesasilerine hasrettik, Düveli-müttehede veya İsviçre'de cari referandom, ki onlarda siyasi bir an'ane ihdas etmiş bir müessesedir, ondan bahse tesaddi etmedik.

[7 ve 8 numaralı notlara müracaat.]

İhaiz bir mes'ele dolayısıyla cereyan etmek takdirinde, hukukî noktai nazardan, halk intihap haklarını istimâl eder; halbuki siyasî noktai nazardan referandoma koyulur. Az fırkalı memleketlerde intihabatın böylece referandoma istihalei siyasiyesi istişarei âmme- nin en iyi şeklidir. Meselâ, İngiltere' de parlâmentonun feshine tebean ve onu müteakiben icra olunan intihabat alel'ekser refe- random haysiyetindedir: Müntahip, bir namzede rey verirken, hakikati halde, ortada mevcut ve halli matlup bir mes'elei mu- ayyene hakkında «evet» veya «hayır» cevabını vermiş olur. Bu suretle, referandom hukukan mevcut olmadığı memleketlerde filen mevcuttur.

Bir memlekette fırkalar teşkilâtlı ve az oldukça, her intihap referandomun siyasî bir şeklinden ibaret olur, zira müntehip fi- lân veya filân namzede reyini verirken bir şahsa değil, hakikati halde bir programa rey vermiş olur. Böylece, hukukan intihap şeklinde görünen bir muamele siyasetçe bir istişari referandom muamelesidir: bir namzede verilen rey nefsül'emirde şu veya bu teşriî programı tasvip reyi olur.

Bir memleket, ki onda inzibat dairesinde hareket eder mün- tahip yaktur ve siyasî fırkalar çoktur, orada manzarai siyasiye bambaşkadır. Böyle bir yerde referandomun neticeleri intihaba- tın neticesinden farklı olabilir. Ve bu kabilden memleketlerde referandomun hasımlarının ortaya kodukları bütün delillerle he- men karşılaşırız; oralarda kuvvei teşriiye âzası hey'eti müntahi- be âzasından daha salâhiyetlidir.

Binaenaleyh, referandomun kiymetini, mezayasını hüsnü tak- dir edebilmek için müntehibin «serbest» bir müntahibmi? yoksa bir fırka müntahibimi? olduğunu bilmek lâzım gelir. Esasen, «serbest» müntahip mevcut mudur? Bu günkü günde matbuat efkârı umumiyenin kudretli bir âmilidir; matbuat efkârı umumiye- nin yalnız tehavvülâtını in'ikâs ettirmez, efkârı umumiyenin ta- hassulunda başlı âmillerden birini de teşkil eder. Binaenaleyh, bir «serbest» müntehip mefhumu nev'anmâ hayâli bir fikirdir.

Fırka mensubu olmayan bir müntahip bittabi, bizzarure fırka fikirlerinden halî bir müntahip değildir. Bir müntahip hiç bir si-

yasî teşkilâta dahil olmamakla beraber, bir fırkanın programı “serbest,, müntehibin fikirlerine, niyet ve hislerine uyarsa, hattâ bir fırkanın bir vakitte memul muvaffakiyete ermek için hassaten tevessül eylediği esbap ve vesait «serbest» müntehibin o vakitteki efkârına, niyat ve hissiyatına muvafık düşerse, «serbest» müntehip reyini verirken namzetleri tefrik ve temyizde bu tevafuka göre hareket eder. Denilecek ki referandomda bu «serbest» müntehip işte mahza müntesiplerinden olmadığı bir fırkanın nüfuzundan kurtarılmış olur, zira bu takdirde önüne konulmuş mes’eleyi bizzat, kendi ihtiyariyle, halleder: referandom taraftarlarının alel’âde ileri sürdükleri delil budur. Halbuki zamanımızda intihap mücadelesi mebadii mücerrededen bir mebdei ile eimək kasdını hiç istihdaf etmiyor; bunda maksut olan şey intihabatta galebe ihraz eden fırkayı hükümet başına getirip komaktır. Siyasî ahval ya şerait cihetinden zamanımız geçen asrın iptidasına nisbetle tamamen başkadır, öyle ki evvelleri demokrosya ile kuvvei kıraliye arasındaki mübareze ancak parlâmento devrei içtimaiyelerinde vukua geldiği halde, zamanımızda devletin hayatının ihdasî devri bu edvar ile tehaddüs etmiyor, onlarla mahdud ve maksur kalmıyor. Zamanımız demokrasyelerinde bütün intihabat mücadelesinin muhdis, mübdi, ehemmiyeti hükümeti ele geçirmekten ibarettir, zira bir fırka ancak intihabatta ekseriyeti ihraz etmek ve *kendi* adamlarından hey’eti vükelayı teşkil eylemek takdirinde programını tehakkuk ettirebilir.

Mademki şahıslar ve programlar birbirine merbut ve bir mecmudur, teşriî bir «siyaset» neticesi olan bir kanun referandom usulüne tâbi tutulunca, bir fırka programı baştan başa sun’i bir tecezziye uğrar; halbuki müntehip intihabatta galebe eden fırkaya reyini bu program namına vermiştir.

Bir mes’ele halkın reyine arzedilince, derhal matbuat mevzuubahs olan perojenin lehinde veya aleyhinde cidâle girişir ve referandom etrafında yapılan matbuat mücadelesi intihabat esnasında yapılan mücadeleden hiç bir vechile farklı olmaz. Bu hallerden her ikisinde de gazete müntehibe nafiz olur. Bu bir keyfiyettir ki ondan sakınılamaz. Bundan başka, zemâne matbuatının bütün manası halkın şu veya bu yolda harekete imâlesi

ve sevki için cehdetmekliktedir. Diğer taraftan, zmâne matbuatının terekkisinden referandom hasımlarına karşı daha kat'i bir delil istihraç olunabilir: Bu matbuat varken referandoma lüzum varmıdır? Hakikati halde matbuatın gördüğü iş siyasi mes'elelerin hey'eti mecmuası hakkında def'aten cereyan eden yevmi bir referandom usulü hususiyesinin tatbikından ibaret değılmidir?

Referandom mudafileri, meclis intihabat gününden uzaklaştıkca kuvvei teşriye ile efkârı umumiyenin de o nisbette mütebaid olduklarını iddia ederler. Bu tarzı telakkiye göre, referandom efkârı umumiyenin kuvvei teşriyeyi istimrar ve teyakkuz ile mürakabesine medar olan bir usulü muameledir. Fakat, matbuat, ki her gün söyler, münakaşa eyler, itiraz eder, kuvvei teşriyenin ef'ali üzerinde daha müstemir ve daha müteyakkız bir murakıp değılmidir? Binaen aleh, bir memlekette müterakki matbuatın mevcudiyeti referandom gibi müşkil bir âletin faydasızlığı mes'elesini cidden ortaya koyabilir.

Hür memleketlerde matbuat bütün siyasi mes'eleleri münakaşa eder. Muhtelif içtimai zümrelerin matbuat üzerinde ika ettikleri tazyikın bile büyük bir ehemmiyeti olamaz, çünkü münahibin kendisi de aynı zümrelerin aynı tazyikleri altındadır. Matbuatın kusurları hey'eti içtimaiyenin kusurlarından ibarettir. Matbuatta ona has kusurlar olabilir; bazı münakakitler matbuatın efkârı umumiyeyi tağıyir ettiğini iddia ediyorlar, halbuki aynı teğayyürattan kariler de, yani referandoma iştirâk eden vatandaşlar da, musab oluyorlar.

Referandomun muvaffakiyetleri sebeplerinden biri yeni hey'eti içtimaiyenin teşriî meclislere ve kanun vazilerine itimatlarının münselip olmuş olması idi. Kavinlerin teşriî hey'etleri hakkında inkisarı hayâle uğramaları keyfiyeti her memlekette müşahede olunabiliyordu. Siyasi hürriyetin ilk zamanlarındaki cûşuhuruş yerine ruşmerre mesaii teşriye kaim olmuştur. Şâriler daima müntahiplerin seviyelerile mütenasip olduklarından, bu inkisarı hayâl gayri kabili ictinap bir hâl oldu. Matbuat ve efkârı umumiyeye teşriî uzuvları, mecalisi teşriye âzasını, onların tarzı mesailerini,

takip ettikleri usulü muameleyi, ilh., muannidane ve sert bir surette tenkide giriştiler. Teşriî meclis âzasının rişvet almaları bahsi siyasi eserlerde adi, müptezel sözlerden oldu. Parlâmentolara tevcih olunan bu tenkitler müntahibin istiklâl ile hareketi kaidesine rücu etmek, mecburî veya ihtiyarî referandom tarikiyle parlâmentoların selâhiyetlerini tahdit eylemek hususunda peyda olan meyillere kuvvet verdi.

Vakıa teşriî kuvvet âzasının irtişaları parlâmento usulü idaresinin bilhassa evvellerinde oldu. Fekat bu fesat intihabata karıştıran fesadla mütekabil, mütevazi idi. Esasen kanun vazileri iddia olunduğu kadar fena değillerdi; ictimai bina, demokrasi zemininde kemâle ermemiş olmak hasebile, hayati âmmenin her sahasinde fesade imkân veriyordu Eski şariler hodbinane menafi takip etmekle ittiham olunuyorlar idiysede, intihabatın suveri ameliyesininde de insanın övünerek zikredemiyeceği şeyler görünüyordu. Mahiyeti iktızasınca aleni olan teşriî hayatta, her şeye rağmen, fesade karşı bazı zamanetler mahfuz olduğu halde bilâkis intihabat, icra itibariyle, hiç şüphesiz son derece aşağı bir seviyei maneviyede idi (10).

Müterakki fikirler eshabı referandomda şarilerin sui istimâllerine karşı bir tehaffuz çaresi aradıkları zaman bütün fenalıkların asıl illetini görünüyorlar, fesadın daha kuvveetli olduğunu ve alel'ade intihabların bu tarzı cereyanları referandom ile defolunamayacağını unutuyorlardı. „Fesada uğramış„ahlakı islah etmek arzu edenlerin şüuru hukukilerinde mümtahibin ahlakca teşriî meclis âzasından yüksek olduğu zihabı, ki farzı sırf müptenidir, doğuyordu.

Fakat her on yıllık bir müddet bütün memleketlerde şari ve mütahiplerin manevi seviyece islâhı ahvallerini intac ediyordu. Umumiyet itibarlıyla şüuru siyasinin vasatî seviyesi yükseliyordu. Tahsilin daha ziyade şüuyu, maddî hayat şeraitinin daha ziyade iyileşmesi ahlakı siyasiyenin salahını teshil ediyordu.

(10) [A. Pilenko, "Les Moeurs electorales. Régime censitaire. Paris, 1928.]

Şiyemce müteliplerin şarilere faik olduğunu iddia için hiç bir sebep yoktur. Vaziyetleri cihetiyle teşrii meclisler âzası müteliplerden daha salâhiyetlidirler, günün siyasi mes'elelerini tetebbü için daka mükümmel vasıtalara malikdirler ve, âmmenin muhiti nazarı dikkatinin merkezinde bulduklarından, hafi rey veren, binaen aleyh "gayrimes'ul," olan bir mütelipten çok zizade *mes'uliyet* duyğusuna sahiptirler.

Yıllarca meb'uslara bir silseleî ittihamat tevcihiyle hücum edildi. Esasen onları ittiham kolaydır, çünkü alenen hareket etmeğe mecbur ve muamelatlarından mes'ul oldukları cihetle, tenkit edilebilecek adamlar yalnız onlardır. Fakat bütün bu hücumlarda siyasi bir haksızlık bedahet halinde meydana çıkıyordu. Şari ancak hey'eti müteliheden sadir bir kimsedir; bu sebeple, meb'usların kusurları meb'usluk vazifesine has nakisalar değildir: meb'us kendisini parlâmentoya ib'as eden orta muhitin sureti mün'akisesidir. Bundan başka vasat halde meb'us vasat haldeki mütahibe faikdir. Fakat, bir teşrii meclise mensubiyet keyfiyeti namzedin bazı esbabı ehliyeti, bazı malumatı, siyasi mes'elelerde vukufu ve mümareseyi müstelzim olmakla beraber, teşrii vazife meb'usun şahsî evsafından başka vasatın islâhına yardım eden mes'uliyete sıkısıkıya bağlıdır. Şimdiki ahval ve şerait içinde, matbuatın gördüğü iş nazarı itibara alınırca, meb'uslar hakikaten alâniyet halinde hareket ediyorlar. Her nutuk, her rey, her proje, elhasıl meb'usun her fili matbuatın pençesine düşüyor. Gazeteler bütün bu ef'âli tebliğ ve tenkit ediyorlar; bu tenkidatı müstemirre ve alâniyeti mutlaka bir mes'eleî mevzua hakkında referandom tarikiyle " evet " yahut « hayır » diyecek olan her mütahibin infirad halinde haiz olmadığı manevî seviyenin yükselmesini mucip olur.

vermek değil, belki, hukukuesasiyenin şu veya bu müesseselerin temayülatını tayin etmektir. Referandoma şevk'engiz bir heyecanla iman etmek hayatı zamanenin siyasi ahval ve şeraitine tekabül ve tevafuk etmez. Yukarda matbuatın kuvvetli rolunu söyledik; parlâmentolara ve şarilere tevcih olunan haksız tenkitlerden bahsettik; siyasi referandomun alel'âde intihabat şeklinde cereyan edebileceğini söyledik; elhasıl, yeni ahval ve şeraiti ictimaiye ve siyasiye, ki parlâmento ile hükûmeti birleştirmektedir, şahıslarla kanunları, hey'eti vükela ile parlâmento ekseriyetini tecziesi gayrimümkün bir küll haline kâlbetmiştir. Bundan dolayıdır ki referandomun parlâmantarizm ile tahliti, usulü şurayıyı tağlite bâis olmağla, ne Parlâmento usulünün hukukî bünyesine, ne de zamanımız demokrasyasının hakikati siyasiyesine tekabül etmez.

Yeni Avrupa kanunuesasilerinde mevzu bulunan referandomun hukukî ve siyasi manası hakkındaki tetebbüt bizi bu menfi istintace sevketmiştir.

Zeyl.

11 ağustos 1919 tarihli Alman «Reich»i Kanunuesası'sinin 43 üncü maddesi :

“Reich reisi yedi yıl müddetle intihap olunur, tekrar intihap edilebilir. Bu müddetin inkızasından evvel Reichstag'ın talebi üzerine (referandom usulünde) halkın rey vermesi tarikiyle azil olunabilir. — Reichstag'ın kararı üçte iki ekseriyetle verilmelidir. Bu karar Reich reisinin vazifelerini ifadan memnuiyetini icab eder. Re'yi âmme tarikiyle azlin reddi yeni bir intihaba muadil ve Reichstag'ın feshini münticidir”

Mezkûr kanunun 73 üncü maddesi :

“Reich reisi bir ay müddet içinde lüzum görürse Reichstag'dan çıkan bir kanunu ilânından evvel referandoma (Volksentscheid) tâbi tutulur. — Reichstag'da âzadan en aşağı üçte birinin talebi üzerine ilânı tehir olunan bir kanun, müntahiplerden yirmide biri talep ederse, referandoma tâbi tutulmak lâzım gelir. — Eğer mukayyet müntahiplerden onda biri bir kanun layihası tevdiini talep ederse yine referandom muamelesi icra olunmak lâzımdır. Halkın kanun teklifinde tamamen kaleme alınmış bir kanun layihası esas olmalıdır. Hühûmet bu layihayı, kendi noktai nazarını mübeyyin layiha ile birlikte, Reichstag'a vermek iktıza eder. — Halkın teklif ettiği kanunun layihası Reichstag'da tadilat icra olunmaksızın kabul olunursa referandoma mahal kalmaz. — Yalnız Reich reisi bütçe, vergi ve maaş kanunları hakkında referandom yaptırabilir”

74 üncü madde :

“Reichsrat, Reichstag'dan çıkan kanunlara karşı itiraz hakkını (Einspruch) [*] haizdir İtiraz takdirinde, kanun, yeniden rey verilmek üzere, Reichstag'a arz olunur. Eğer Reichsrat

[*] “Einspruch,,u bazı Fransız mütercimler “red,, , “Veto,, , kelimesiyle nakletmişlerdir. En doğrusu, istilahî manasiyle, “itiraz,,dır: “Former opposition,,.

ile Reichstag arasında itilâf husule gelmezse, o takdirde Reich reisi ihtilâfa sebep olan madde hakkında referandom icrasını, üç ay içinde, emredebilir. Eğer reis bu hakkını istimâl etmezse, kanun tekemmül etmemiş addolunur. Eğer Reichstag, üçte iki ekseriyetle, Reichsrat'ın itirazına muhalif karar verirse, bu takdirde reis, üç ay zarfında, kanunu, Reichstag'dan nasıl çıkmışsa o halde, ilâna veya bir referandom yaptıрмаğa mecburdur.,,

75 inci madde :

“Referandom Reichstag'ın bir kararını ancak mukayyet müntahiplerin ekseriyetinin reye iştirâki halinde feshedebilir.,,

76 ıncı madde :

«Kanunuesasî ancak teşriî tarikle tadil olunabilir, şu kadar ki Reichstag'ın kanunuesaside tadil icrasına dair kararları ancak mürettep âza adedinin üçte ikisi hazır bulunmak ve hazır bulunan âzanın da en aşağı üçte ikisi tadile rey vermek takdirinde muteber olur. Reichsrat'ın kanunuesasî tadiline müteallik olan kararları da kezâlik üçte iki ekseriyetle ittihaz olunmak lâzım gelir. Halkın teklifi üzerine bir kanunuesasî tadili referandoma tâbi tutulmak takdirinde, mukayyet müntahiplerin ekseriyetinin muvafekati lâzımdır.,,

*
* *

Anhalt Kanunuesasisi'nin 9 uncu maddesi :

(Meâlen) Kanun teklifi hakkı Landtag ile kabineye aittir. — Müntahiplerin dörtte biri temamiyle kaleme alınmış bir kanun layihası takdim edebilir. Bütçe, vergi kanunları ve memurların maaşlarına dair kanunlar halkın reyine tâbi tutulamaz.

11 inci madde :

(Meâlen) Landtag'ın feshi için kabinenin kararıyla veya müntahiplerin üçte birinin teklifiyle referandom yapılabilir. — Eğer kabine referandoma karar vermişse, Landtag'ın vükela

hey'etini azletmek hakkı referandomun sonuna kadar istimâl olunmaktan kalır. — Fesih takdirinde, âzamî altmış günden ibaret bir müedet içinde yeniden intihabat icra olunur.

*
* *

Bâd Kanunuesasisi'nin 21 inci maddesi:

“Rey hakkına sahip seksenbin vatandaş “kanun teklifi âmmesi (Volksvorschlagsrecht) » hakkını istimâl ve referandum (Volksabstimmung) talep edebilir.”

22 inci madde:

“ Halk iktirahı kanunuesasiler dahil olduğu halde bir kanunun tasdikını, tadilini veya feshini talebe hâdim olabilir. — Talep ancak temamiyle kaleme alınmış bir layiha suretinde arzolanabilir; bu talep müdellel olmalıdır. Mezkûr layiha, içtima halinde ise, Landtag'a; değilse, kabineye arz olunur, ve kabine bunu Landtag'a arzeder. — Landtag bu telebi kabul etmiyecek olursa, keyfiyet referandoma tâbi tutulup, halkın reyi mes'eleyi kateder.

23 üncü madde:

«İşbu Kanunnameiesasıyi tadil eden bütün kanunların referandoma tâbi tutulması mecburîdir. — Tasrihan istisna edilmedikce diğer kanunlar da kabinenin kararı, yahut iktirah salâhiyetini haiz miktarda vatandaşların, kanuna rey itası tarihini takip eden üç ay içinde, talepleri üzerine referandoma tâbi tutulur. — Âmmenin âsâyişine, sihhatine, emniyete ve intizama müteallik olup Landtag'ın üçte iki ekseriyetle müstaceliyetlerine karar verdiği kanunlarla maliye kanunu ve vergiye ve rüsume dair olup kabinenin referandoma tâbi tutmamağa karar verdiği kanunlar referandomdan müstesnadır.»

24 üncü madde:

“Halk reyi «evet,, ten yahut “hayır,, dan ibarettir”

45 inci madde :

“Landtag, teciline kendisi karar verir ve tekrar içtima edeceği tarihi tayin eder. Eğer reis veya kabine davet ederse bu tarihten evvel toplanır. Meb’usların üçte biri talep etmek takdirinde reisin daveti ve Landtag’ın içtimalı on dört gün içinde vukubulmak lâzım gelir. Seksen bin müntahip talep ederse kabine tarafından davetle Landtag’ın toplanması bir ay zarfında vaki olmak lâzımdır.”

46 inci madde :

“Müddeti teşriye bitmeden evvel, seksen bin müntahip tarafından talep vukubulur ve rey hakkını haiz vatandaşlara bir ay zarfında yaptırılacak referandomda ekseriyet karar verirse Landtag’ın feshini kabine derhal ilân etmeğe mecburdur.”

*
* *

Bavyera Kanunuesasisi’nin 2 inci maddesi :

“Devlet kudreti (Staatsgewalt) halkın hey’eti mecmuasından sadırdır. Bu kudret işbu Kanunuesasi ile Reich kanunuesasisi ahkâmına tevfikân vatandaşlar tarafından doğrudan doğruya ve işbu Kanunuesasi ile müesses uzuvlar tarafından bilvasıta istimal olunur.”

3 üncü madde :

“İşbu Kanunuesasi veya Reich Kanunuesasisi ile vatandaşlar hey’etine, devlet mekamatına veya ademi merkezîyet usulünden müstefit idarelere tahsis olunmamış olan bilcümle devlet kudretinin istimali Landtag’a âittir”

10 uncu madde :

«Halk iktirahları ancak 1^a Kanunuesasisi’nin tadili ; 2ⁿ referandomdan istisna edilmemiş kanunların tasdiki, tadili ve feshi ; - 3ⁿ Landtag’ın içtima daveti veya feshi hakkında olabilir. —

Halk iktirahları Landtag'a ve eğer Landtag müctemi değilse kabineye arz olunmak lâzım gelir. 30 uncu maddenin İinci ve 4üncü bentlerinin ahkâmı mahfuz kalmak şartıyla, halk iktirahları ancak müntahipler hey'etinin âdi kanunlar için en aşağı onda biri ve esasî kanunlar için en aşağı beşte biri tarafından arz olunmak takdirinde muteber olur. — Referandom yalnız işbu Kanunuesasîde melhuz ve mübeyyen olan hallerde vaki olabilir. Referandom ancak rey hakkını haiz vatandaşların âdi kanunlar için en aşağı beşte biri, esasî kanunlar için en aşağı beşte ikisi iştirâk etmek şartıyla muteber olur. 30 uncu maddenin 4 üncü bendi ahkâmı mahfuz kalmak şartıyla, karar usul daire-sinde ifade olunmuş reylerin ekseriyeti âdiyesi ile, Kanunue-easî tadilatı için üçte iki nisbetinde ekseriyetiyle, ittihaz olunur.»

30 uncu madde :

«Landtag her sene en aşağı bir defa âdi içtima halinde toplanır. Davetini divanı veya kabine kararlaştırır, yahut âzasının ellisi veya rey hakkına mâlik vatandaşların beşte biri talep ederse fevkalâde içtima halinde toplanır. — Müntahiplerden en aşağı beşte biri Landtag'ın feshini talep ederse referandom muamelesinin icrası lâzım gelir. Halk reynin hükmü ancak bu reye vatandaşların yarısı iştirak etmek ve beyan olunan reylerin en aşağı üçte iki nisbetinde ekseriyetiyle feshe karar verilmek takdirinde zahir olur. — Landtag'ın feshine karar verilmek halinde reis fesih muamelesini derhal icra etmeğe mecburdur.»

76 ıncı madde :

«Landtag, âzası, kabine veya müntehipler hey'eti tarafından kendisine arz olunan bilcümle kanun teklifleri hakkında müzakere icra ve karar ita eder. Halk iktirahlarının makbuliyet ve muteberiyeti hakkında kat'î karar verir. — 10 uncu maddenin İinci fıkrasının 1 ve 2 rakamlı ibarelerinin müfid olduğu halk iktirahları ancak kanun lâyihaları şeklinde arz edilebilir. Her iktirah muayyen bir mevzu ile mahdud ve sarih bir surette müdeliel olmak lâzımdır. — Eğer halk iktirahı Landtag tarafından red, yahut tadilatla kabul edilirse, referandoma tâbi tu-

tulmak iktiza eder. Landtag halk iktirahından sadır olan bir kanun layihasına kendi tarafından yapılmış bir kanun layihasını karşı çıkarabilir. Bu takdirde iki proje referandoma tâbi tutulmak lâzımdır. Eğer halk iktirahından sudur eden kanun layihası Landtag tarafından tadilatsız kabul olunursa, 77 inci maddenin 2 inci fıkrasına tevfikân halk iktirahiyle talep olunmayınca onun referandoma itbama mahal yoktur.»

77 inci madde :

“1_a Maliye kanunlarıyla vergilere ve rüsuma dair kanunlar ; 2_n Muahedeler; 3_n Hudut tashihine mütedair kanunlar; 4_n hükümet mekamatı ihdasına ve devlet memurlarının muhassesatına tealluk eden kanunlar; 5_n Reich kanunlarının tatbikine dair olan kanunlar; 6_n haklarında Landtag tarafından müstaceliyet kararı verilen kanunlar referandoma tâbi tutulamazlar. — Halk ihtirahı haricinde Landtag'da tasdik olunan sair kanunlar hakkında bir halk iktirahı veya kabinenin bir kararı ile, iki ay içinde, referandum talep edilebilir. Bu mühletin inkızasından evvel kanun ne isdar, nede ilân olunabilir. — Taşriî mevadda Landtag'ın bir kararı hakkında usulen muteber bir referandom vukubulmamak takdirinde, bu karar tasdik olunmuş sayılır. — Referandoma tâbi tutulduğu halde red olunan bir halk teklifi bir seneden, eğer bu teklif Kanunuesası'nin tadiline müteallik ise üç yıldan, evvel tecdit olunamaz..”

*
* *

Brem Kanunuesasisinin 4 üncü maddesi :

“ İşbu Kanunuesasîde melhuz ve mezkûr olan hallerde referandom muamelesi icra olunur. — Bütçenin veya maaşat kanununun hususî noktaları hakkında bir referandom vaki olamaz; bütçenin hey'eti umumiyesi veya maaşat hakkında bir kanunun hey'eti umumiyesi, kezâlik vergilere, bilvasıta tekâlîfe ve rüsuma müteallik kanunlar, hakkında bir referandom ancak işbu maddenin 4üncü fıkrasında mezkûr halde vaki olabilir. — Bun-

dan başka, Landtag'ın salâhiyeti havzesına dahil olan her mes'ele, bu meclisin kararı üzerine, referandoma tâbi tutulabilir. — Eğer Senato Landtag'dan çıkan bir kararı fikrine uygun bulmazsa, Landtag'ın kararı tarihinden itibaren iki hafta içinde, itirazını, esbabı mucibesıyla, beyan edebilir. Bu takdirde Landtag'ın mes'ele hakkında yeniden müzakere icra ve karar ita etmesi lâzım gelir. Landtag ile Senato arasında bu minvâl üzere bir itilâf takarrür etmediği takdirde, Landtag'ın ikinci kararı tarihinden itibaren iki hafta içinde Senato talep eder ve Landtag âzasının mürettep adedinin en aşağı üçte biri muvafakat eylerse, kararın mevzuu referandoma tâbi tutulmak lâzımdır. Bu hüküm kanunuesası tadilatına bilâkayd tatbik olunur; Landtag'ın diğer kararlarına gelince, yeniden verdiği karar mürettep âzanın üçte ikisi hazır bulunduğu halde üçte iki ekseriyetle verilmiş olursa mezkûr kararlara referandom tatbik olunamaz. — Bundan başka müntahiplerin beşte biri tarafından bir kanun layihası takdimiyle talep vukuunda referandom muamelesi icra edilmek lâzım gelir. Halk iktirahından neş'et eden kanun layihasını Senato, kendi noktai nazarının beyaniyle, Landtag'a arz etmek lâzımdır. Halk iktirahından neş'et eden layiha Landtag tarafından tadilsiz kabul olunursa referandoma mahal olmaz. Eğer kanun projesi referandom neticesinde red edilmiş bulunursa, aynı kanun projesinin tevdi maksadına matuf yeni bir halk iktirahı ancak bu arada Landtag'ın tecdidî muamelesine teşebbüs edilmişse mümkün olur. — Referandom tarikiyle bir kanunun yapılması, tadil veya fesh edilmesi lâzım gelirse, referandomun icrasına dair olan emir ile veya halk iktirahiyle birlikte tamamen tanzim edilmiş bir kanun layihası mevcut olmalıdır. — Müntahiplerin ekseriyeti reye iştirak etmiş olmadıkca referandom mevcut olan hukukî vaziyeti değiştiremez. — Kanunuesası tadilatı için, rey verenlerin adedine nisbetle üçte iki ekseriyet lâzımdır; sair hallerde, 18-inci maddenin hükmü mahfuz olmak şartıyla, karar âdî ekseriyetle ittihaz olunur. — Referandom tarikiyle vaz olunan kanunlar referandomun neticesinin ilânını takip eden iki haftanın içinde isdar ve "Brem Kanunlar Ceridesi," ile neşr ve ilân olunmak lâzım gelir. — Referandom tarikiyle ittihaz olunan bir kararı mes'ele alelâde salâhiyetlerine tealluk eden devlet uzuvları an-

cak arada Landtag âzası tekrar intihap olunduktan sonra tadil edebilirler.»

18 inci madde :

(Hulâsaten) Müntahiplerin en aşağı beşte birinin teklifi üzerine Landtag'ın feshine teşebbüs olunur. Müntahiplerin yarısından ziyadesi feshe rey verirse fesih mukarrer olur.

*
* *

Bruşsvik Kanunvesasisi'nin 2 inci maddesi :

«Devlet kudretinin sahibi halkın hey'eti mecmuasıdır. — Devlet kudretinin istimaline iştirak vazifesinden hiç kimse kendini çekemez. Her kes referandom tarikiyle reye ve intihaplara iştirak etmeğe mecburdur.»

23 üncü madde :

(Hulâsaten) Landtag'ın feshi halkın teklifi üzerine referandom tarikiyle de vaki olur.

41 inci madde :

(Hulâseten) Müntahiplerin onda biri, tamamen kaleme alınmış bir kanun layihasi şeklinde iktirah tarikiyle, Kanunvesasi'nin tadilini, bir kanunun imâl, tadil veya feshini talep edebilir. Bu talep kabineye arz olunmak lâzım gelip, kabine keyfiyeti kendi reyile birlikte derhal Landtag'a tebliğ eder. Bütçe, mâli mes'e-leler, vergi ve maaş kanunları hakkında halk iktirahi vaki olamaz.

42 inci madde :

“ Referandomlar halk iktirahı veya Landtag kararı üzerine vukubulur ; ancak müntahiplerin ekseriyeti iştirâk etmek takdirinde muteberdirler. Halkın teklifini Landtag kabul ederse Referandoma teşebbüs olunmaz. — Kanunvesasisi'nin tadiline veya Landtag'ın feshine matuf teklifler ancak müntahiplerin ekseriyetinin

muvafekatine makrun olmak takdirinde makbul olabilir. Diğer hallerde karar ifade olunan reylerin ekseriyetiyle ittihaz olunur. Rey yalnız “ evet „ veya “ hayır „ demekten ibaret olur.

43 üncü madde :

(Hulâsaten) Referandom tarikiyle rey itası bir pazar günü veya kanunen muayyen bir istirahat günü vaki olmak lâzımdır.

*
* *

Hamburg Kanunuesasisi'nin 53 üncü maddesi :

“ Landtag'ın çıkardığı kanunlara karşı Senato'nun bir ay içinde itiraza hakkı olup, bunun esbabı mucibesini bildirir. Bu taktirde Landtag'ın kararı tekrar müzakere olunmak icap eder. Landtag kararında sebat ederse, kanun ancak bu suretle tecdit olunan karar âzanın mürettep adedinin ekseriyetiyle ittihaz olunmak takdirinde hüküm ve kuvvet iktisap eder. Bu ekseriyete tavassul olunursa Senato kanunu isdar ve ilân etmek lâzım gelir, meger ki bir ay içinde referandom icra ettire. Landtag'ın yeniden verdiği karar Kanunuesasi'de bir tadil icrası için matlup olan ekseriyetle ittihaz olunmuşsa Senato da bu hak yoktur, meger ki bu karar haddizâtında bir Kanunuesasi tadilini mutazammın ola. „

54 üncü madde :

“ Bir Referandom Landtag'ın bir kararını ancak müntahiplerin ekseriyeti reye iştirak etmek takdirinde feshedebilir. „

55 inci madde :

Kanunuesasi'yi tadil eden bir kanun için Landtag'ın ayrı ayrı ve en aşağı on beş gün fasıla ile verilmiş, fakat birbirine muvafık, iki kararı lâzımdır. Bu kararların her ikisi de âzanın mürettep adedinin dörtte üçü hazır bulunduğu halde hazır bulunan meb'usların üçte iki nisbetinde ekseriyetle ittihaz olunmalıdır. Kanunuesasi'de Referandom tarikiyle bir tadil ic-

rasına ancak müntahiplerin ekseriyeti muvafakat etmek takdirinde karar verilebilir. „

*
**

Hes Kanunuesası'nın 3 üncü maddesi :

“ Hes demokrat devletinde bütün devlet kudreti halktan sadır olur. Bu kudret kısmen doğrudan doğruya erkek ve kadın, intihap hakkına sahip, Reich Almanları, kısmen de ve bilvasıta dahi halk mümessilleri ve devlet mekamatı tarafından istimâl olunur.

4 üncü madde :

Teşri kuvveti kısmen halk tarafından halk teklifi ve referandom tarikiyle, kısmen de halk tarafından müntahap mümessiller vasıtasıyla istimal olunur. „

10 uncu madde :

“ Cins tefrik edilmeksizin, yirmi yaşını bitirmiş olan ve “ Memleket „ (Hes)de mukim bulunan bütün Reich Almanları müntahip sıfatını haizdirler. İşbu Kanunuesası mucebince halk tarafından icra olunmak lâzım gelen bil'umum rey itası muamelesi reyiâm tarikile, hafî, müsavi surette ve doğrudan doğruya, yapılır. — (İntihap Kanunu.) — Key itası muameleleri merasimli tatil günleri müstesna olmak üzere, kanunen muayyen bir istirahat gününde vaki olur. „

12 inci madde :

« Son Landtag intihabında mukayyet müntehiplerin yirmide biri bir kanun lâyihası tevdiî suretiyle talep etmek taktirinde referandom icra olunmak lâzım gelir. — Halk iktirahı bir kanunun yapılması, feshi veya tadili hakkında vaki olabilir; teklif behemehal temamiyle kaleme alınmış bir kanun lâyihası şeklinde olmak lâzımdır. Teklif kabineye veya Landtağ ictima halinde ise

ona arz olunmalıdır. — Kabine kendisine tevdi olunan kanun lâ-yihasını Landtağ'a takdim etmek iktiza eder. — Eğer halk tek-lifini Landtag kabul etmezse, 14 üncü maddede mezkûr haller müstesna olmak üzere, referandom yapılmak icap eder. Referan-dom kat'i hükmü mutazammındır. — Eğer halk tarafından teklif olunan bir lâ-yihayı Landtag tadilâtla kabul ederse referandom halk projesi ve Landtag'ın projesi hakkında vaki olur.

13 üncü madde :

“ Landtag'dan çıkmış ve “ Hükümet Ceridesi ” de henüz neşrolunmamış bir kanun, kabine tarafından talep vukubulursa, iki ay içinde referandama tâbi tutulmak icap eder. Kanun eğer Kanunuesası'yi tâdil ediyorsa, Referandom mecburîdir, meger ki Kanunuesası tâdiline Landtag reylerin yirmide on sekizi nisbe-tinde bir ekseriyetle karar vermiş ola. »

14 üncü madde :

« Maliye kanunu ve devlet bütçesi referandoma tâbi olamaz. Vergilerle sair tekâlîfe ve maaşlara dair kanunların referandoma tâbi tutulmaları 13 üncü madde mucebince kabine tarafından bunun istenilmesine menuttur.

15 inci madde :

Referandomda rey ancak « evet » ten veya « hayır » dan ibaret olabilir. Karar reylerin adı ekseriyetiyle ittihaz olunur; Kanunu-esası'de bir tâdili mutazammın olan kanunlar için referandomda ifade olunan reylerin üçte ikisi nisbetinde ekseriyet lâzımdır. »

16 inci madde :

“ Referandomun usulü icrası kanunla tayin olunacaktır. »

24 üncü madde :

“ Teşri müddetinin inkızasından evvel Landtag ancak bir halk reyi ile fesih olunabilir. Kabine tarafından veya son Land-tag intihabında mukayyet müntahiplerin yirmide biri cânibinden

talep vukuunda fesih mes'elesi derhal halka arz olunmak icab eder. — Feshin neticesi zaruriyesi olmak üzere Landtag intihabatı hükümden sakıt ve müntahiplerin meb'usluk sıfatları zayi olur. — Yeni intihabat fesihden sonra nihayet altmış gün içinde vuku bulur.»

*
* *

Lippe Kanunuesasisi'nin 10 uncu maddesi :

(Hulâsaten) Müntahiplerin en aşağı beşte biri, tamamen kaleme alınmış bir layiha takdimiyle, bir kanun yapılmasını talep edebilir; Landtag üç ay içinde bu proje hakkında kararı itasiyle mükelleftir; Landtag layihayı red etmek takdirinde, reddi takip eden günlerin nihayet kırk ikincisinde bir referandom vaki olmak lâzımdır. — Bütçe layihası, vergi ve maaş kanunları hakkında halk teklifi vaki olamaz. Kanunuesasi'de bir tâdil icrasına dair halk teklifi müntahiplerin en aşağı üçte biri tarafından vukubulmak lâzımdır; referandom vaki olursa, teklifin kabulü mukayyet müntahiplerin ekseriyetinin reyine menuttur.

11 inci madde :

(Hulâsaten) Landtag'ın feshi referandom tarikiyle de vaki olup, bu halde referandom hükûmetin kararı veya müntahiplerin en aşağı üçte birinin talebi üzerine yapılmak lâzımdır. — Hükûmet referandom icrasına karar verdikten sonra Landtag'ın hükûmeti azil etmek hakkı referandoma kadar tâlik olunur. »

20 inci madde :

(Hulâsaten) Eger hükûmet Landtag'ın çıkardığı bir kanunu kabul etmek istemezse keyfiyeti bir ay içinde ona tebliğ eder. — Eger kanuna yeniden ve tâdilatsız rey verilirse, hükûmet onu ilâna mecburdur, meğerki üç hafta içinde referandoma tâbi tuta. — Eger kanun tâdil olunursa, beyan olunduğu vechile muamele edilir. Referandom halinde, karar reye iştirak edenlerin ekseriyetinin ve Kanunuesasi'nin tâdili matlup ise mukayyet

müntahiplerin ekseriyetinin reyile ittihaz olunur. — Bütçe, vergi ve maaş kanunları ancak hükûmetin bil'ittifak kararı mucebince referandoma tabi tutulur.

*
**

Lübek Kanunuesasisi'nin 14 üncü maddesi :

“Senato âzası münferiden ve müçtemian Landtag'ın itimadına tâbidir ve eger Landtag sarıh bir kararla onlardan itimadını selbederse istifa etmek lâzımdır. Ademi itimad teklifnamesi Landtag âzasından en aşağı yirmi zât tarafından imza olunmak icab eder. Bu teklif, müzakere olunacağı günden en aşağı bir hafta evvel bütün âzaya ve Senato'ya tebliğ olunmalıdır. Karar bütün âzanın ekseriyetinin muvafakatini müstelzimidir ; hazır bulunan âzanın üçte iki nisbetinde ekseriyetinin reyile ittihaz olunmazsa nihayet yedi gün içinde ikinci defa müzakere icrası ve rey itası icab eder. Eger Landtag itimadını Senato'nun hey'eti mecmuasından selb eder veya Senato, hakkında itimatsızlık izhar olunan zât ile tesanüt ederse, Senato çekilmesi icap edip etmediği mes'elesi hakkında bir referandom yaptıracağını on dört gün içinde tahriren Landtag'a tebliğ etmek hakkını haizdir. Eger referandom neticeinde bu süale menfi cevab verilmiş olursa, Landtag yeniden inthaba tâbi tutulur.

69 uncu madde :

İtimat komisyonu (Vertrauensausschus) (*) nun kararının ilânını takip eden on dört gün içinde Senato, Landtag gibi, referandoma müracaat etmek hakkını haizdir. — Senato'nun referandoma müracaat hakkındaki kararı Landtag'a tahriren bildirilmelidir. — Landtag tarafından referandoma müracaat âzasından en aşağı yirmisinin İtimat Komisyonu kararının ilânını ta-

[*] “ İtimat Komisyonu „ Senato ile Landtag arasında çıkan ihtilâfların bazı makulesini tesviye etmek üzere her iki meclisin tayin ettiği âzadan mürekkep bir komisyondur, ki Kanunuesasi'nin bir maddesinde melhuz ve mezkûrur.

kip eden yedi gün içinde reise bir talepname vermesiyle olur. — Senato'nun kararnamesi, kezâlik Landtag'a arzolunan talepname, hakkında referandom talep olunan mes'eleyi sarahaten tabir ve ifade eden metni havi olmalıdır. Mes'ele " evet „ veya « hayır » ile cevap mümhün olacak surette yazılmış bulunmalıdır. »

*
* *

Meklemburg - Şverin Kanunuesasi'nin 44 üncü maddesi :

“ Landtag'dan çıkan kanunlar kabineye tebliğ olunmak icap eder. Bu kanunlar kabine tarafından isdar ve ilân olunur. Bununla beraber, tebliğden itibaren bir ay içinde kabine Landtag'ın çıkarmış olduğu her hangi bir kanunu, gerek hey'eti mecmuası, gerek bazı kısımları hakkında kabul veya red reyi verilmek üzere halka arz edebilir. — Bundan başka, tebliğinden itibaren on dört gün içinde kanunun ikinci defa müzakeresini Landtag'dan talep edebilir. Bu talep birinci kiraetin sonuna kadar geri alınabilir. Eger aynı veya müteakıp devre esnasında kanun Landtag tarafından üçüncü kiraette, velev tadilâtla, tekrar tasdik edilirse, kabine onu ya neşr ve ilân, yahut tebliğ tarihinden itibaren on dört gün içinde tamamını veya bazı kısımlarını referandoma itba edebilir. Bu referandomda rey verenlerin âdî ekseriyetiyle kabul olunan kanunun kabine tarafından neşr ve ilânı icap eder. — Bu fıkraların hükümleri kabine tarafından tevdi olunan bir kanun layihasını Landtag red etmek halinde temsil tarikiyle tatbik olunur. »

45 inci madde :

“ Bir halk reyi — referandom — Landtag'a bir kanun layihasının tevdi hakkında talep edilebilir. Teklif temamiyle kaleme alınmış bir kanun layihası hakkında olmalıdır. Kabine tarafından Landtag'a, kabinenin noktai nazarının beyaniyle beraber arz olunmalıdır. Eger halk tarafından teklif olunan kanun layihasını Landtag tâdilsiz kabul ederse referandom yapılmaz. Referandom

talebi "Devlet Divanı Adeleti",nin içtimaa deveti ve Landtag'ın müddetinin vaktinden evvel hitamı hakkında vaki olabilir. Halk teklifi son intihap veya referandomda mukayyet müntahiplerin altıda biri tarafından kabineye veya Landtag'a tahriren arz olunmalıdır. Eger halk teklifi bir Kanunuesası tâdiline matuf ise müntahiplerin üçte birini müstelzimidir.,,

46 ıncı madde :

"Bütçe, vergi ve maaş kanunları hakkında referandom vaki olamaz.,

49 uncu madde :

"Muahedeler kabine tarafından aktolunur. Bunlar muteber olabilmek için Landtag tarafından tasdik ve kanunlar gibi ilân ve isdar olunmak lâzımdır. — 44 üncü ve 45 inci maddeler temsil tarikiyle bunlara kabili tatbiktir.,

*
* *

Meklemburg - Strelîç Kanunuesasisi'nin 22 inci maddesi :

"Kabine, âzasının hepsinin reyleri müttelik bulunmak halinde, Landtag'ın kararlarını halk reyine arz etmek hakkını haiz olup, bu reye nihayet bir ay içinde müracaat olunmak icab eder; kabine, kararını aleyhine itiraz vaki olan kararı takip eden hafta içinde Landtag'a bildirmek lâzımdır. Rey ancak " evet „ ya «hayır» demek suretiyle ifade olunabilir; karar, ifade olunan reylerin ekseriyetiyle ittihaz olunur. — Bir referandom yapılmak takdirinde, Landtag'ın kararları halk reyi ile teyit edilirse muteber olur. Eger referandom neticesinde Landtag aleyhine rey verilmiş bulunursa, Landtag fesih olunmak lâzım gelir; eger halkın reyi kabine aleyhinde olursa, kabine çekilmek iktıza eder.,

23 üncü madde :

« 21 inci ve 22 inci maddelerde mezkûr hallerde feshi takip eden altmış gün içinde yeni intihabat vaki olmak lâzım gelir.,

31 inci madde :

«Landtag'ın çıkardığı kanunlar kabine tarafından isdar ve ilân olunur, megerki kabine 22 inci maddeye tevfikan referandoma müracaat ede.»

32 inci madde :

«Son intihabatta mukayyet müntahiplerden beşte biri bir kanun lâyhasının halk reyine arz olunmasını kabineden talep edebilir. Kabine bu talebi üç ay içinde is'af etmek lâzımdır, megerki bu tarihten evvel, halkın teklif etmiş olduğu kanuna uygun bir kanun Landtag tarafından çıkarılmış ola. Halk reyine müracaat takdirinde, 22 inci maddenin, 2 inci fıkrasının, 2 inci ibaresi hükmü tatbik olunur. Vergi ve bütçe kanunları için halk iktirahı olamaz.»

33 üncü madde :

«Kanunuesasi'yi tâdil eden kanunların kabulü için Landtag âzasının mürettep adedinin üçte ikisinin reye iştiraki ve reye iştirak edenlerin de üçte ikisinin muvafekati lâzımdır. — Bu kanunlar hakkında referandom yapılmasını son reyde mukayyet müntahiplerin dörtte biri talep edebilir; bu kanunların kabulü müntahiplerin üçte ikisinin referandoma iştirak etmesine ve rey verenlerin üçte ikisinin muvafekatine menuttur.»

*
* *

Oldenburg Kanunuesasisi'nin 34 üncü maddesi :

«Teşri kuvveti gerek referandom tarikiyle doğrudan doğruya halk tarafından, gerek bilvasıta Landtag ve kabine cânibinden istimâl olunur. — Kanun teklifi hakkı hem Landtag'a, hem de kabineye âittir. — Kanunların kat'i kıymeti haiz olmak üzere imâli, feshi, tâdili veya tefsiri ancak Landtag'ın ve kabinenin ittifaklariyle olabilir. Mezkûr kanunlar için Landtag'da ikinci defa kiraet lâzımdır.»

35 inci madde :

«Eger kabine Landtag ile bir itilâfa varamazsa, ondan yeni bir müzakere istiyebilir. Eger bu müzakereden sonra dahi bir itilâf husule gelemese, Landtag veya kabine iki hafta içinde bir referandom talep edebilir. İşbu referandom derhal kabine tarafından emrolunmak ve iki ay içinde yapılmak lâzımdır.»

55 inci madde :

(Hulâsaten) Landtag'ın feshi bir referandom neticesinde kabine tarafından vaki olur. Yeni Landtag'ın içtimatı dört ay içinde vuku bulmak lâzımdır.

65 inci madde :

« "Memleket," te (Oldenburg'da) mukim yirmi bin müntahip teşrii teklif hakkını istimâl ve referandom talep edebilir. — Vergi ve maaş kanunlarıyla bütçe kanunu hakkında halk âktirahı veya referandom olamaz.»

67 inci madde :

«Tasdiki veya reddi takip eden üç ay içinde yirmi bin müntahip tarafından talep olunmak takdirinde her kanun referandoma tâbi tutulur.»

68 inci madde :

(İkinci fıkra) "Kanunuesası'yi tâdil eden kanunlar için 60 inci maddenin 5 inci fıkrası ahkâmı temsil tarikiyle tatbik olunur ; şu kadar ki karar âdi ekseriyetle ittihaz olunur.»

*
* *

Prusya Kanunuesası'nin 3 üncü maddesi :

«Halk, iradesini işbu Kanunuesası'nin veya Reich Kanunuesası'nin ahkâmına göre halk reyi (teklif, referandom, intihap) tarikiyle doğrudan doğruya, Kanunuesası'ye tevfikân müesses üzuvlarla bilvasıta izhar eder.»

6 ıncı madde :

« Halk teklifleri 1^a Kanunuesası'nın tâdili; 2ⁿ (âdi) kanunların tasdiki, tâdili veya feshi ; 3ⁿ Landtag'ın feshi hakkında vaki olabilir. — Halk teklifleri kabineye arz olunmak lâzım gelip, onun tarafından, kendi noktai nazarının beyaniyle beraber, derhal Landtag'a teblig olunur. Yukarda beyan olunan üç halden birincisinde ve ikincisinde teklif temamiyle kaleme alınmış bir kanun lâyihası esasine müstenit olmalıdır. Teklifler ancak mezkûr üç halden ikincide müntahiplerin yirmide biri, birinci ve üçüncüde beşte biri tarafından beyan olunmak takdirinde muteber olur. — mâlî mes'eleler, vergi ve maaş kanunları için halk teklifi vaki olamaz. — Referandom halk teklifleri üzerine ve Kanunuesası'de melhuz ve mezkûr sair hallerde vaki olur. Referandom ancak müntahiplerin ekseriyetinin iştirâki halinde muteber olur. — Halk teklifini Landtag kabul etmek takdirinde referandoma mahal yoktur. — Kanunuesası'nın tâdiline veya Landtag'ın feshine matuf tekliflerin makbuliyeti için müntahiplerin ekseriyetinin muvafekâti lâzımdır. Sair hallerde karar usulen ifade olunan reylerin âdi ekseriyetiyle ittihaz edilir. Rey ancak "evet,, ten veya «hayır » dan ibaret olabilir. — Halk teklifi ve referandom muamelesinin usulü icrası bir kanunla tayin olunacaktır(*)..»

14 üncü madde :

«Landtag'ın feshi kendi karariyle veya riyasette bulunan nazırdan, Landtag ve Devlet Meclisi (Staatsrat) reislerinden mürekkep bir komisyonun karariyle veyahut referandom tarikiyle vukubulur. Referandom Devlet Meclisi'nin bir kararı mucebince de vaki olabilir..»

*
* *

Saksunya Kanunuesasisi'nin 3 üncü maddesi :

«Halk, iradesini intihabatla, halk teklifiyle ve referandomla

(*) Bu kanun yapılmıştır.

ifade eder. — Reich vatandaşlarından olup rey günü yirmi yaşını bitirmiş bulunan ve Saksonya'da mukim olan bütün erkekler ve kadınlar müntahip sıfatını haizdirler. — Rey hakkı müsavidir ve hafi ve bilâvasıta olarak müstameldir. — Rey itası muamelesi bir pazar gününde veya kanunen eyyamı tatiliyeden olan bir günde vaki olur. — Teferrüat kanunla tayin ve tanzim olunacaktır (*).

35 inci madde :

“ Eger kabine Landtag'ın tasdik etmiş olduğu bir kanunu isdar ve ilân hususunda tereddütlere dûçâr olursa, kanunu on dört gün içinde, esbabı mucibe beyaniyle, Landtag'a iade edebilir. Landtag kanuna yeniden rey vermek lâzım gelir. — Eger Landtag kanunu ipka ederse, kabine, bir ay içinde, kanun hakkında referandom yaptırabilir.

36 inci madde :

“Landtag'ın geçen intihabında mukayyet müntahipler adedinin onda biri bir kanunun tasdikını veya Landtag'ın feshini istiyecek olursa, kabine referandom yaptırmak icap eder. — Eger halk teklifiyle bir kanun talep olunursa, bu talep esbabı mucibeli bir kanun lâyihasıyla vukubulmak lâzımdır. — Kabine halk teklifini kendi teklifleriyle birlikte Landtag'a arz etmek lâzım gelir.—Eger Landtag halk teklifini kabul ederse referandom yapılmaz.”

37 inci madde :

“ Bütçe, vergi kanunları ve maaş kanunları hakkında halk teklifi vaki olamaz.”

38 inci madde :

“ Bir referandomda rey mevzu süal hakkında “ evet „ veya “hayır” demekle ifade olunur. — Bir referandomda ona müntahiblerin yarısının iştirâki ve rey verenlerin ekseriyeti lâzımdır. Bu ekseriyetler hasıl olmazsa, mes'ele menfi surette hallolun-

(*) Bu kanun yapılmıştır.

muş sayılır. — Halk iktirahının ve referandomun usulü icrası bir kanunu mahsusla tayin olunacaktır (*). ..

*
* *

Şaumburg - Lippe Kanunuesasisi'nin 3 üncü maddesi :

(Hulâsaten) Halk iradesi kısmen referandom tarikiyle doğrudan doğruya, kısmen de temsili âmme tarikiyle bilvasıta ifade olunur.

4 üncü madde :

(Hulâsaten) Referandom ancak müntahiplerin en aşağı yarısı ona iştirak etmek takdirinde muteber olur. “Evet,, veya “hayır,, demekle vuku bulur. Rey, hafidir.

10 uncu madde :

(Hulâsaten) kanun teklifi hakkı hükümet ile Landtag'a âittir. — Müntahiplerin en aşağı beşte biri, hükümete temamiyle kalem almış bir lâyiha takdimiyle, bir kanunun tasdikını talep edebilir; hükümet bu lâyihayı kendi mutaleasiyle birlikte Landtag'a arz eder. — Eger Landtag lâyihayı red ederse hükümet nihayet altı hafta içinde, bir referandom yaptırmak lâzım gelir. Bütçe, vergi ve maaş kanunları hakkında halk teklifi vaki olmaz. — Kanunuesasi'de bir tâdil icrası maksadiyle vukubulan bir teklif müntahiplerin en aşağı üçte birinden sadir olmalıdır; bunun neticeye varması için referandomda müntahiplerin yarısı lehde rey vermek iktiza eder.

11 inci madde :

(Hulâsaten) Landtag müntehiplerin en aşağı üçte biri tarafından vaki teklif üzerine referandom tarikiyle fesih olanabilir. Bu teklif ancak Landtag'ın ilk devrei içtimaiyesinin sonundan sonra, yahut, eger bu devre daha ziyade temadi etmiş bulunursa, Landtag'ın içtimaidan altı ay sonra, vaki olabilir. —

(*) Bu kanunu mahsus yapılmıştır.

Yeni intihabat fesih kararından sonra nihayet altmış gün içinde vaki olmalıdır.

*
* *

Türinge Kanunuesasisi'nin 3 üncü maddesi :

“ Devlet kudreti halktan sadirdir. Bu kudret “memleket,, in (Türinge'nin) Reich tabiiyetini ve rey hakkını haiz ehali ile Landtag ve hükümet tarafından istimâl olunur.,,

16 ıncı madde :

“ Landtag'ın feshine meb'usların mürettep adedinin ekseriyetiyle onun kendisi, yahut, fesih bir referandomla mukarrerse, hükümet, karar verir.,,

24 inci madde :

“ Hükümet Landtag'dan çıkmış bir kanunu bir ay içinde referandoma tâbi tutabilir.,,

25 inci madde :

“ Son Landtag intihabatında mukayyet müntahiplerden altıda biri talep ederse bir kanunun isdari veya feshi, yahut Kanunuesasi'de bir tâdilin icrası ve yahut Landtag'ın feshi için referandom muamelesine teşebbüs edilmelidir. — Landtag'ın feshi hali müstesna olmak üzere, halk teklifi temamiyle kaleme alınmış ve esbabı mucibesi beyan olunmuş bir kanun lâyihasına müstenit olmak lâzımdır. — Halk teklifi hükümete arz olunmak icab eder. — Eğer halk iktirahiyle bir kanun talep olunursa, bunun lâyihasını hükümet, kendi noktai nazarinin beyaniyle beraber, Landtag'a arz etmek lâzım gelir. Projenin Landtag tarafından tâdilatsız, yahut yalnız asli olmayan tâdilâtla kabulü halinde referandom yapılmaz.,,

26 ıncı madde :

“Bütçe, vergi kanunları ve maaşata dair emirnameler için referandom yapılmaz.,,

27 inci madde :

“ Bir referandomda rey ancak mevzu mes'ele hakkında “evet,, veya “hayır,, denilmekle verilebilir. — Bir referandomda, mukayyet müntahiplerin yarısının ona iştirâki ve rey verenlerin ekseriyeti lâzımdır. — Kanunuesası'de bir tâdil icrası veya Landtag'ın feshi mukayyet müntahiplerin ekseriyetinin muvafakatini müstelzimidir. — Eger bu ekseriyetler istihsal olunamazsa, mes'eleye menfi surette hallolunmuş nazariyle bakılır.,,

28 inci madde :

“ Kanun lâyihaları hükûmet veya Landtag tarafından takdim olunur. — Kanunlara Landtag, yahut referandom tarikiyle halk, rey verir.,,

*
* *

Vürtemberg Kanunuesasisi'nin 4 üncü maddesi :

“ Halk, iradesini rey (*) ve intihap tarikiyle ifade eder. — Rey ita veya intihap icra olunduğu gün yirmi yaşında bulunan ve “Memleket,,te (Vürtemberg'de)mukim olan bütün Alman vatandaşlar, cins tefrik edilmeksizin, rey ve intihap hakkını haizdirler. Rey ve intihap hakkı müsavidir ve hafiye ve doğrudan doğruya istimâl olunur. — Rey ve intihap hakkı “Memleket,,te ikametgâh sahibi olmayan Vürtembergli vatandaşlarada kanunla verilebilir. — Eger rey ve intihap hakkına sahip olan kimse hukuku vataniyeyi haiz değilse, mahcur ise, muvakkaten vesayet, veya şuur zafından dolayı kayyimlik, altında bulunuyorsa, rey ve intihap hakkı tâlik olunur.,,

5 inci madde :

“ 16 ıncı, 43 üncü ve 44 üncü maddelerde mezkûr hallerde halk reyine mahal vardır. — Halk reyi ancak « evet » yahut « hayır » demekle vaki olur. — Karar reylerin âdi ekseriyetiyle ittihaz olunur. — Kanunuesası'de bir tâdili mutazammın olan kanunlar için, ifade olunan reylerin üçte iki nisbetinde ekseriyeti

(*) İktirah (teklif), referandom.

lâzımdır. — Mâbâkî kanunlar için muamele usulü kanunla tâyin olunacaktır (*).,,

16 ıncı madde :

«Landtag teşri müddetinin inkızasından evvel halk reyi ile fesih olunabilir. — Landtag'ın feshi mes'elesi kabine ona karar vermek veya son Landtag intihabatında mukayyet müntahiplerin beşte biri tarafından halk iktirahı tarikiyle bir teklifname verilmek takdirinde, halkın reyine arz olunmak icab eder. — Feshi tâkip eden iki ay içinde yeni intihabat icrası lâzımdır.,,

41 inci madde :

(Birinci fıkra) «Devlet kudretinin emirleri (kanunlar), ki halk için vaciptir, referandom vaki olmadıkca, Landtag tarafından isdar (vaz) olunur. Bu emirler halk namına sadir olur.,,

43 üncü madde :

«Kabine tarafından karar verilmek veya Meb'uslar Meclisi'nin son intihabında mukayyet müntahiplerin onda biri tarafından talep edilmek halinde, Landtag'ın çıkardığı kanunlar, haklarında onun tarafından müstaceliyet kararı verilmemiş ise, iki ay içinde referandoma tâbi tutulmak lâzım gelir. — Kanun bu mühletin inkızasından evvel isdar olunamaz.,,

44 üncü madde :

«Müntahiplerden onda biri bir kanun lâyihasının halk reyine arz olunmasını kabineden talep etmek halinde de referandom yapılır. — Landtag bu kanun lâyihalarının kabulünü veya reddini halka tavsiye etmek hakkını haizdir.»

45 inci madde :

«Vergi kanunları ile bütçe kanunu hakkında referandom yapılamaz.»

*
* *

(*) Halk teklifi ve referandom hakkında kanunlar yapılmıştır.

Avusturya Kanunvesasisi'nin 41 inci maddesi :

«Kanun lâyhaları, Milli Meclis'in âzası tarafından teklifleri (Antrage) şeklinde, yahut Federal Hükûmet'in lâyhaları (Vorlagen) hey'etinde mezkûr meclise arz olunur. — Federal Meclis Federal Hükûmet vasıtasıyla Milli Meclis'e kanun teklifnameleri tevdi edebilir. — İki yüz bin müntahip (Stimmberechtigten) veya üç "Memleket,, müntahiplerinin yarısı tarafınadan vukubulan her teklif (halk teklifi — Volksbegehren), Nizamname'ye tevfikân müzakere edilmek üzere, Federal Hükûmet tarafından Milli Meclis'e arz olunmak icap eder. »

43 üncü madde :

(Hulâsaten) Milli Meclis tarafından karar verilmek veya Milli meclis'in âzasının ekseriyeti tarafından talep edilmek halinde Milli Meclis'in her teşriî kararı, isdar olunmadan evvel, Federasyon reisi tarafından referandoma tâbi tutulmak iktiza eder.

44 üncü madde :

«Esasî kanunlara veya esasî hükümleri kavi âdî kanunlara ancak âzanın en aşağı yarısı hazır bulunduğu ve ifade olunan reylerin üçte ikisi nisbetinde bir ekseriyet hasıl olduğu takdirde rey verilebilir (yani bunlar bu şartlarla tasdik edilebilir). Bunlar sarahaten o sıfatlarla («Esasî kanun,,) yahut " esasî ahkâm,, tâyin olunmalıdır. —Yalnız Milli Meclis'in veya Federal Meclis'in âzasının üçte biri tarafından talep vukuu halinde Kanunvesasi'nin tamamen veya kısmen tâdili, 42 inci maddede usulü muayyen muamelenin ikmalinden sonra, fakat Federasyon reisi tarafından isdar muamelesinin ifasından evvel, Federasyon halkının mecmuunun reyine arz olunmak lâzım gelir. »

45 inci madde :

«Referandomda karar muteber tanılacak surette ifade olunan

reylerin mutlak ekseriyetiyle ittihaz olunur. — Halk reyunin neticesi resmen ilân olunmalıdır.,,

46 inci madde :

“Halk teklifi ile referandomun usulü icrası bir Federal kanun ile muayyendir(*). „ — Milli Meclis'e Federasyo'nun âza intihap edici olan her vatandaşı rey hakkına sahiptir. — Federasyon reisi halk reyini emreder.,,

60 inci madde :

“Federasyon reisi hafi rey usulile Federasyon Umumi Meclisi (Bundesversammlung (tarafından 38 inci maddeye tevfi kan intihap olunur. — Vazifesi dört yıl devam eder. Bu müddeti hemen takip eden devre için yeniden intihabı ancak bir defa mümkündür. — Hiç kimse Milli Meclis'e âza intihap etmek salâhiyetini haiz olmayınca ve intihap senesinin kânunusani ayının 1 inci gününden evvel otuz beş yaşını bitirmiş bulunmayınca Fedaryon reisliğine intihab olunamaz. — Hükümdarlık mevkilerinde bulunan veya vaktiyle bulunmuş olan hanedan âzası ğayri kabili intihaptırlar. — Verilen reylerin mecmuunun yarısından ziyadesini ihraz eden, intihab olunmuş olur. Kabili intihap olanlardan biri mutlak ekseriyeti kazanıncaya kadar rey itası muamelesi tekrar edilir.,,

*
= *

Danziĝ Kanunuesasisi'nin 43 üncü maddesi :

“Kanun Volkstag (**) ile Senato'nun birbirine uygun kararlariyle yapılır. — Eger Volktag'dan verilen bir karara Senato iki hafta içinde muvafekat etmezse, kanun lâyihası Volkstag'a döner. — Eger Volkstag kararında sebat ederse, Senato, bir ay içinde, buna mütaveat veya halkın kararına (referandoma) müraceat etmek lâzım gelir.,,

(*) Bu kanun neşredilmiştir.

(**) Halk (Meb'uslar) Meclisi.

47 inci madde:

“Müntehiplerin onda biri tarafından, tamamen kaleme alınmış bir kanun lâyihası takdimiyle, talep vukuunda, referandom yapılmak icab eder. — Senato kendi noktai nazarının beyaniyle beraber lâyihası Volkstag’a arz etmek lâzım gelir. Kanun lâyihasını Volkstag tâdilsiz tasvip etmek halinde referandoma mahal yoktur.,,

48 inci madde:

“ Bütçe, vergi ve maaş kanunları için referandoma ancak Senato bunu istemek halinde mahal olur. devletin Volkstag’a âza intihap eden bütün tebeası referandoma iştirak edebilir. Karar, ifade olunan reylerin ekseriyetiyle ittihaz edilir. Volkstag’ın bir kararının referandom tarikiyle feshi ancak müntehiplerin ekseriyetinin reye iştirakiyle mümkün olur. — Referandom muamelesinin usulü icrası bir kanun ile tâyin olunacaktır.,(*)

49 uncu madde:

(1 inci ve 2 inci fıkralar) Volkstag’ın Kanunuesasi’yi tâdil eden bir kararı ancak birbirinden en aşağı bir ay fasıla ile ayrılmış iki kiraette üçte iki ekseriyetle ve müntehap meb’usların en aşağı üçte ikisinin huzuriyle muteber olur. —Kanunuesasi’de bir tâdilin icrasına referandom ile karar verilecek olduğu takdirde, müntehiplerin ekseriyetinin muvafekati lâzımdır.,

*
* *

İrlanda Kanunuesasisi ().**

*
* *

Estonya Kanunuesasisi’nin 29 uncu maddesi :

«Halk kuvvei hâkimeyi 1a referandom ile; 2n kanun teklifi

(*) Bu kanun yapılmıştır.

(**) İrlanda, da halk iktirahı kaldırılmıştır (12 temmuz 1928) .

hakkı ile; ve 3^ü Devlet meclisi (Riigikogu) intihabı ile istimâl eder. >

30 uncu madde :

“ Devlet Meclisi'inde tasdik olunan herhangi bir kanun, âzânın üçte biri talep ederse, ancak tasdikinden itibaren iki ay sonra isdar olunabilir. Eger, bu müddet içinde, rey hakkını haiz yirmi beş bin vatandaş mezkûr kanunun kabulünün veya reddinin Referandoma tâbi tutulmasını talep ederse, bu kanunun isdarı Referandomun neticelerine bağlı olur ; „

31 inci madde :

“Kanun teklifi hakkına binaen, intihap hakkını haiz yirmi beş bin vatandaş bir kanunun imalini tadilini veya feshini istemek hakkını haizdir. Bunun lâyihası Devlet Meclis'ine teklif olup, meclis bu projeyi kanun olmak üzere kabul veya reddedebilir. Ret takdirinde halk tarafından kabul veya reddolunmak üzere lâyiha Referandoma tâbi tutulur. Eger reye iştirak eden vatandaşların ekseriyeti lâyihayı kabul ederse, bu lâyiha devlet kanunu olmak üzere mer'iyet mevkiine geçer. „

32 inci madde :

“ Eger halk Devlet Meclisi tarafından tasdik olunmuş bir kanunu red, yahut onun reddetmiş olduğu bir kanunu kabul ederse, Meclis'e yeniden intihap yapılacaktır; bu intihap referandomdan sonra nihayet yetmiş gün içinde vaki olmak lâzımdır. „

33 üncü madde :

“ Her referandom Devlet Meclisi'nin divanının mürakabesi altında vaki olur. Referandomun esasları ve ıslahâtı bir mahsus kanunla iş'ar olunacaktır. „

34 üncü madde :

“ Bütçe ve umumî istikrazlar, vergi kanunları, harp ilânı ve sulh akti, örfi idare ilânı ve bunun kaldırılması, seferberlik

emri, ecnebi devletlerle muahedat referandoma ve halk iktirahına tâbi değildir.,,

*
* *

Yunanistan Kanunuesasisi'nin 125 inci maddesi :

“ Kanunuesasi'nin yalnız ahkâmı asliyeden olmayan hükümleri beş yıl sonra (*) usulü âtiyeye tevfikân tâdil olunabilecektir. — Kanunesasi'nin muayyen ahkâmına müteallik tâdil teklifi gerek Meb'uslar Meclisi'ne, gerek Senato'ya arz olunabilir. Bu teklif evvelâ her iki teşriî hey'etçe mutalk ekseriyetle kabul olunmak lâzımdır. Üç ay sonra bu tâdil maksadiyle Umumi Meclis halinde birleşecek iki Teşriî Meclis'te müştereken ve âzanın mecmunun en aşağı beşte üçü nisbetinde bir ekseriyetle kabul olunmak lâzım gelir. — Umumi Meclis'e Meb'uslar Meclisi reisi riyaset eder. — Tâdil olunan hükümler Hükümet Ceridesi'nde neşrolunur olunmaz mer'i olur. Umumi Meclis tâdil hakkındaki kararını halkın reyine arz edebilir. Bu takdirde muaddel hükümler halk tarafından tasvip olunursa mer'i olur.,,

*
* *

Letonya Kanunesasisi'nin 48 inci maddesi :

“Cümhur reisi Saeima'nın(Parlâmento'nun)feshini teklif etmek hakkını haizdir. Fesih teklifi halk reyine (referandoma) arz olunmak icab eder. Eger referandomda rey verenlerin yarısı fesih lehinde rey verirse Saeima fesih olunmuş sayılır. Bu takdirde fesihten sonra nihayet iki ay içinde yeni intihabat vaki olacağı ilân edilmesi lâzımdır.,,

49 uncu madde :

“Saeima'nın feshi takdirde âzasının salâhiyetleri yeniden mün-

(*) Yunan kanunuesasisi'nin tarihi 2 haziran 1927 dir.

tehib Saeima'nın toplanmasına kadar devam eder, şu kadar ki Saeima ancak reiscümhur tarafından davet olunmak takdirinde celse akdi için toplanabilir. Celselerin fihristi müzakeratı reiscümhur tarafından tartip ve tâyin olunur.

50 inci madde :

“Eger referandomda Saiema'nin feshi reylerin yarısından ziyade ekseriyetle red olunursa, reiscümhur isti'fa etmiş âddolunur ve bu takdirde Saeima müstafi reiscümhurun bakıyei müddeti için yeni bir reis intihap etmek lâzım gelir.,,

65 inci madde :

“Cümhurreisi, vekiller meclisi, Saiema'nın muhtelif komisyonları, en aşağı beş meb'us ve, işbu kanunda melhuz ve muayyen olan hallerde ve yine onda beyan olunan usule tevfikân, muhtahiblerin onda biri kanun lâyihaları takdim etmek hakkını haizdir.,,

72 inci madde :

“Reiscümhur bir kanunun neşir ve ilânını iki ay müddet tehir etmek hakkını haizdir. Saiema âzasının en aşağı üçte biri tarafından talep vukuunda bu tehire mecburdur.

Bütçe Reiscümhur veya Saiema âzasının üçte biri tarafından kanun lâyihasının Saiema'da tasdik olunduğu günden itibaren yedi gün içinde istimâl olunabilir, Bu suretle tehir olunan bir kanunun kabulü keyfiyeti, müntahiplerin en aşağı onda biri isterse, halka arz olunmak icap eder. Zikrolunan iki ay müddet içinde böyle bir talep vaki olmazsa, kanun, bu müddetin inkızasında, neşir ve ilân olunmak lâzım gelir. — Fakat, Saeima bu kanun için bir defa daha rey verir ve bütün meb'usların en aşağı dörtte üçü kanunun kabulüne taraftar olur ise, halk reyi vaki olmaz. ,,

73 üncü madde :

“ Bütçe, istikraz, vergiler, gümrük rüsumu, demir yollar tarifeleri, hizmeti askeriye, harp ilânı ve muhasematın başlaması, sulh aktı, istisnai tedbirlerin ilânı ve kaldırılması, seferberlik ve

terhis, ecnebî deyletlerle muahedat maddeleri halk reyine tâbî olamaz. „

74 üncü madde :

“Saeima’da kabul ve 72 inci maddede gösterilen surette ilânı tehir olunan bir kanun, rey hakkını haiz olanların umumunun en aşağı yarısı reye iştirâk etmiş olmak şartıyla, halk reyi ile iptal olunabilir. „

75 inci madde :

“ Eger Saeima reylerin en aşağı üçte ikisi nisbetinde ekseriyetle bir kanunun müstaceliyetine karar verirse, reiscümhurun bu kanunun bir kere daha tetkikini talep etmeğe hakkı yoktur; bu kanun halk reyine arz olunamayıp, reiscümhur tarafından alındığı günden itibaren üç gün içinde isdar olunmak lâzımdır.„

76 inci madde :

“Saeima Kanunesasi’yi âzasının en aşağı üçte ikisinin hazır bulunduğu bir celsede tâdil edilebilir. Tâdilât üç defa kıraat-tad sonra hazır bulunan meb’uslar verdikleri reylerin en aşağı üçte ikisi nisbetinde ekseriyetle kabul olunmak lâzımdır.„

77 inci madde :

“Saeima tarafından işbu kanunesasi’nin 1 inci, 2 inci, 3 üncü veya 6 ncı maddelerinde (*) icrasını kararlaştırılabilecek tâdilât kanuna hükmünü iktisap edebilmek için halk reyine arz olunmak lâzım gelir.„

78 inci madde :

“Muntahiplerin en aşağı onda biri reiscümhura gerek kanunesasi tâdili mutazammın olmak üzere tamamen tanzim edilmiş

(*) 1 inc madde: * Letonya Demokrat bir cümhuriyeti müstakilledir.„

2 inci madde: “Letonya kuvvei hâkime Leton milletine âittir.„

4 üncü madde:“Leton devletinin arazısı,beynelmîlel muahedat ile muayyen hudut dahilinde, Livonya, Latgal, Kurland kıt’alarından mürk-keptir.„

6 ncı madde: “Saeima’da âza umumî, müsavi, bilâvasıta, hafî ve nesbî rey ile intihap olunur.„

bir lâyiha, gerek (adî) bir kanun lâyihası takdim etmek hakkını haiz olup reiscumhur kendisine verilen projeyi Saeima'ya tevdi etmek lâzım gelir. Bu projeyi eğer Saeima'da fakat asıl tādilâtla kabul edilmiş bulunursa, halk reyine (referandoma arzolunmak icab eder.

79 uncu madde :

“Halk reyine (referandoma) arzolunan Kanunesasi tādilâtı, rey vermek hakkını haiz olanların cümlesinin en aşağı yarısı lehte karar vermek halinde, kabul olunur.,,

80 inci madde :

“Saeima'ya mümessil tayin etmek hakkını haiz olan Leton vatandaşlarının hepsi referandoma iştirâk edebilir.,,

*
*
*

Litüanya Kanunuesasi'nin 103 üncü maddesi :

“ Seimas (Millet mümessilleri Meclisi), hükümet veya intihap hakkını haiz elli bin vatandaş Kanunuesasi'de bir tādil veya ona bir ilâve teklif etmek hakkını haizdir.,,

104 üncü madde:

“ Seimas Kanunuesasi'de tādili veya ona ilâveyi mutazımmın olarak kendisine takdim edilmiş bulunan lâyihayı mümessillerin mecmuunun beşte üçü nisbetinde ekseriyetle kabul etmek lâzımdır.,— (Hulâsaten) Seimas tarafından kabul olunan Kanunuesasi tādili veya ilâyesi, muayyen müddet ve şerait dahilinde reiscumhurun veya muntahiplerin talebi üzerine milletin reyine arz olunur. —Böyle bir talep vâki olmaksızın Saeima'nın kabul ettiği bir Kanunuesasi tādili veya ilâvesi isdarından üç ay sonra mer'iyet mevkiine geçer.

*
*
*

Çekoslovakya Kanunvesasisi'nin 46 ıncı maddesi :

“ Eger Millî Meclis hükûmetin bir kanun lâyihasını red ederse hükûmet red olunan lâyihanın kanun haline gelip gelmeyeceği meselesinin halk reyile kestirilmesini kararlaştırabilir. Hükûmetin kararı müttefikane ittihaz olunmuş olmak lâzımdır. — Rey hakkı Meb'uslar Meclisi'ne intihap hakkını haiz olan her kесе âttir. — Teferrüat kanunla tayin olunacaktır. — Kanunvesasi'nin veya onun bazı aksamının tağyirini veya tetmimini mutazammın hükûmet lâyihai kanuniyeleri hakkında halk reyi caiz değildir »

Darülfünun Hukuk Fakültesi

Hukukudüvel muallimi

Ahmet - Reşit